

N Á S T I N K R I T I K Y P O L I T I C K É E K O N O M I E ¹

Politická ekonomie vznikla jako přirozený důsledek rozšíření obchodu a s ní nastoupil místo prostého nevědeckého čachru propracovaný systém dovoleného podvodu, ucelené učení o tom, jak se obohacovat.

Tato politická ekonomie aneb věda, jak se obohacovat, zrozená ze vzájemné závisti a z hrabivosti obchodníků, má na čele vypálen cejch nejhnusnějšího sobectví. Tehdy lidé ještě žili v naivní představě, že bohatství tvoří zlato a stříbro, a proto neměli nic naléhavějšího na práci než honem všude zakázat vývoz „vzácných“ kovů. Národy stály proti sobě jako lakomci, každý oběma rukama objímal svůj milovaný žok peněz a žárlivě a podezíravě hlídal sousedy. Všechny prostředky byly dobré, jen když se na národech, s nimiž se obchodovalo, vymámilo co nejvíc hotových peněz a když se šťastně na- schráněná hromádka udržela pěkně v suchu za celními závoryami.

Ovšem kdyby se tento princip prováděl do důsledků, bylo by po obchodu. Proto lidé začali tento první stupeň překračovat; pochopili, že kapitál v truhle je mrtvý, kdežto obíhá-li, neustále se množí. Proto nasadili vlídnější tvář a vypustili dukáty jako ptáky vábníky, aby jimi přilákaly další; poznali totiž, že nevadí, přeplatí-li panu A jeho zboží, jen když pan B toto zboží koupí za vyšší cenu.

Na tomto základě byl vybudován *merkantilní systém*. Hrabivá povaha obchodu byla už trochu skryta; národy se poněkud sblížily, uzavíraly obchodní a přátelské dohody, vzájemně spolu obchodovaly a pro větší zisk si prokazovaly všemožné laskavosti a ochoty. V podstatě to však byla stále ta stará lačnost po penězích a sobectví, a ty

čas od času propukaly ve válkách, které se v tomto období vesměs vedly z obchodní řevnivosti. Tyto války také dosvědčovaly, že obchod stejně jako loupež spočívá na pěstním právu; nikdo si nedělal za mák svědomí z toho, vymohl-li si uskokem nebo násilím takové smlouvy, jaké pokládal pro sebe za nejvýhodnější.

Těžištěm celého merkantilního systému je teorie obchodní bilance. Protože se tehdy stále ještě drželi poučky, že bohatství tvoří zlato a stříbro, považovali za výhodné jen ty obchody, které nakonec přinášely do země hotové peníze. Aby to zjistili, porovnávali vývoz a dovoz. Vyvezlo-li se víc, než se dovezlo, předpokládali, že rozdíl přišel do země v hotovosti, a domnívali se, že jsou o tento rozdíl bohatší. Umění ekonomů spočívalo tedy v tom, postarat se, aby na konci každého roku vývoz vykazoval příznivou bilanci proti dovozu; a pro tuto směšnou iluzi bylo povražděno tisíce lidí! Obchod má také své křížácké výpravy a svou inkvizici.

Osmnácté století, století revoluce, zrevolucionovalo i ekonomii; ale stejně jako byly všechny revoluce tohoto století jednostranné a zastavovaly se u protikladu, jako se proti abstraktnímu spiritualismu stavěl abstraktní materialismus, proti monarchii republika, proti božskému právu společenská smlouva, tak se ani ekonomická revoluce nedostala za svůj protiklad. Předpoklady trvaly všude dál; materialismus nezasáhl křesťanské pohrdání člověkem a jeho ponížení, jen postavil proti člověku jakožto absolutno místo křesťanského Boha přírodu; politice ani nepřipadlo na mysl přezkoumat předpoklady státu; ekonomii ani nenapadlo, aby se otázala, zda je *oprávněno soukromé vlastnictví*. A proto také nová ekonomie byla jen napůl pokrokem; byla nucena zradit své vlastní předpoklady a zapřít je, vypomáhat si sofistickou a pokrytectvím, aby zakryla rozpory, do nichž se zapletla, aby dospěla k závěrům, k nimž nebyla hnána svými vlastními předpoklady, nýbrž humánním duchem století. Tak dostala ekonomie lidumilný ráz; přestala nadržovat výrobcům a přiklonila se k spotřebitelům; předstírala, že sejí hnusí krvavé hrůzy merkantilního systému, a prohlásila obchod za pouto přátelství a jednoty mezi národy i jednotlivci. To bylo všechno velmi krásné a báječné — ale předpoklady velmi brzy znovu vystrčily rohy a v protikladu k této licoměrné filantropii zplodily Malthusovu populační teorii, nejsurovější a nejbarbarštější systém, jaký kdy existoval, systém zoufalství, který zašlapal v prach všechny ty krásné fráze o lásce k člověku a o světoobčanství; tyto předpoklady zplodily a vynesly tovární systém a

moderní otroctví, které si v nelidskosti a krutosti pranic nezadá se starým. Nová ekonomie, soustava svobody obchodu založená na „Wealth of Nations“ Adama Smitha², se ukázala jako táž licoměrnost, nedůslednost a nemravnost, která se nyní ve všech oblastech staví proti svobodnému lidství.

Ale což nebyla Smithova soustava krokem vpřed? — Ovšemže byla, a přitom nutným krokem. Bylo nutno svrhnout merkantilní systém s jeho monopoly a překážkami volného styku, aby vyšly najevo skutečné následky soukromého vlastnictví; bylo nutno, aby ustoupily do pozadí všechny ty malicherné lokální a nacionální ohledy, aby se boj naší doby mohl stát všeobecným, lidským bojem; bylo nutno, aby teorie soukromého vlastnictví zanechala čistě empirické, ryze objektivistické cesty zkoumání a přijala vědecktější charakter, který by ji činil odpovědnou i za důsledky, a tím věc převedl do všeobecně lidské oblasti; bylo nutno, aby nemravnost obsažená ve staré ekonomii byla pokusy popírat ji a pokrytectvím — nutným důsledkem těchto pokusů — vystupňována až k nejvyššímu bodu. To všechno vyplývalo z povahy věci. Rádi přiznáváme, že teprve zdůvodnění a uskutečnění svobody obchodu nám umožnilo překonat politickou ekonomii soukromého vlastnictví, ale zároveň musíme mít také právo ukázat svobodu obchodu v celé její teoretické a praktické nicotnosti.

Náš úsudek bude muset být tím tvrdší, čím blíže naší době jsou ekonomové, které máme posuzovat. Vždyť zatímco Smith a Malthus našli v hotové podobě jen jednotlivé zlomky, měli novější ekonomové před sebou celý hotový systém; všechny závěry byly již vyvozeny, rozpory vystoupily dost zřetelně na denní světlo, a přesto nedošli k přezkoumání premis a přesto stále ještě brali na sebe odpovědnost za celou soustavu. Čím více se ekonomové blíží k přítomnosti, tím dále mají k poctivosti. S každým pokrokem doby se nutně stupňuje sofistické překrucování, aby bylo možno ekonomii udržet na výši doby. Proto má např. *Ricardo* větší vinu než *Adam Smith* a *MacCulloch* a *Mill* větší vinu než *Ricardo*.

Novější ekonomie nemůže správně posoudit ani merkantilní systém, protože je sama jednostranná a je ještě zatížena předpoklady merkantilismu. Teprve stanovisko, které se pozvedá nad protiklad obou systémů, které kritizuje společné předpoklady obou a vychází z čistě lidského, obecného základu, teprve toto stanovisko bude s to určit oběma správné místo. Potom vyjde najevo, že obhájci svobody obchodu jsou horší monopolisté než sami staří merkantilisté. Ukáže se, že za

farizejskou humanitou novějších ekonomů se skrývá barbarství, o jakém staří neměli ani potuchy; že zmatení pojmů u starých ekonomů je ještě jednoduché a důsledné proti obojetné logice jejich soupeřů a že ani jedna z těchto stran nemůže druhé vyčítat hřích, který by sama nepáchala. — Proto také nemůže novější liberální ekonomie pochopit, jak mohl List obnovit merkantilní systém, kdežto pro nás je tato věc naprosto jednoduchá. Nedůslednost a obojetnost liberální ekonomie se nutně musí opět rozpadnout ve své základní součásti. Jako se teologie musí buď vracet k slepé víře, nebo spět k svobodné filosofii, tak svoboda obchodu musí na jedné straně vést k obnovení monopolu a na druhé straně k zrušení soukromého vlastnictví.

Jediný *pozitivní* pokrok, který přinesla liberální ekonomie, je odvození zákonů soukromého vlastnictví. Tyto zákony jsou v ní skutečně obsaženy, třebaže ještě nejsou propracovány až k posledním závěrům a nejsou jasně vysloveny. Z toho vyplývá, že ve všech bodech, kde jde o to nalézt způsob, jak se co nejrychleji obohacovat, čili při všech ryze hospodářských kontroverzích jsou v právu obhájci svobody obchodu. Rozumí se ve sporech s monopolisty, nikoli s odpůrci soukromého vlastnictví, neboť že odpůrci soukromého vlastnictví jsou s to ekonomické otázky správněji řešit i hospodářsky, to dávno prakticky a teoreticky dokázali angličtí socialisté.

Budeme tedy při kritice politické ekonomie zkoumat základní kategorie, odhalíme rozpor, který do nich vnáší soustava svobodného obchodu, a z obou stránek rozporu vyvodíme závěry. Výraz národní bohatství vznikl teprve z mánie liberálních ekonomů všechno zobecňovat. Dokud existuje soukromé vlastnictví, nemá tento výraz smysl. „Národní bohatství“ Angličanů je obrovské, a přesto jsou nejchudším národem pod sluncem. Buďto je třeba tento výraz úplně odvrhnout, anebo přijmout předpoklady, které mu dávají smysl. Rovněž tak výrazy národní ekonomie, politická, veřejná ekonomie. Tato věda by se za nynějších poměrů měla nazývat *soukromá* ekonomie, protože její veřejné vztahy existují jen kvůli soukromému vlastnictví.

Bezprostředním následkem soukromého vlastnictví je *obchod*, vzájemná směna potřeb, koupě a prodej. Tento obchod stejně jako každá jiná činnost se musí za vlády soukromého vlastnictví stát bezprostředním zdrojem výdělků pro toho, kdo obchoduje; to znamená, že se každý musí snažit prodávat co nejdrážce a kupovat co nejlevněji. Při každé koupi a prodeji stojí tedy proti sobě dva lidé s absolutně protikladnými zájmy; konflikt je vysloveně nepřátelský, protože každý

zná úmysly druhého, ví, že jsou protichůdné jeho úmyslům. Prvním následkem toho je tedy jednak vzájemná nedůvěra, jednak ospravedlňování této nedůvěry, používání nemravných prostředků k dosažení nemravného cíle. Tak např. první zásadou v obchodu je zamlčet, zatajit všechno, co by mohlo snížit hodnotu daného zboží. Z toho vyplývá: v obchodu je dovoleno co nejvíce využívat neznalosti, důvěry opačné strany, a rovněž vychvalovat na svém zboží vlastnosti, které nemá. Zkrátka, obchod je legální podvod. Že se praxe shoduje s touto teorií, to mi dosvědčí každý obchodník, bude-li ochoten poctivě říci pravdu.

Merkantilní systém měl ještě určitou bezelstnou, katolickou přímou a ani v nejmenším nezakrýval nemravnou podstatu obchodu. Viděli jsme, jak otevřeně stavěl na odiv svou sprostou hrabivost. Vzájemné nepřátelství národů v XVIII. století, odporná závist a obchodní řevnivost byly nutnými důsledky obchodu vůbec. Veřejné mínění nebylo ještě zhumanizováno, nač tedy skrývat věci, které vyplývaly přímo z nelidské a nepřátelské podstaty obchodu.

Když však *ekonomický Luther*, Adam Smith, kritizoval dosavadní ekonomii, věci se už velmi změnilly. Století bylo humánnější, uplatňoval se rozum, mravnost se začala hlásit o své věčné právo. Vynucené obchodní dohody, obchodní války a ostrá izolace národů příliš narážely na pokročilé vědomí. Místo katolické přímosti nastoupilo protestantské pokrytectví. Smith dokázal, že i humanita vyplývá z podstaty obchodu, že obchod nemá být „nejhojnějším zdrojem nešváru a nepřátelství“, nýbrž „poutem jednoty a přátelství mezi národy i mezi jednotlivci“ (srov. „Wealth of Nations“, kniha 4, kap. 3, § 2); vždyť je přece v povaze věci, že obchod je vcelku výhodný pro všechny zúčastněné.

Smith měl pravdu, když velebil obchod jako humánní. Na světě neexistuje nic absolutně nemravného; i obchod má stránku, kterou vzdává hold mravnosti a lidskosti. Ale jaký hold! Středověké pěstní právo, otevřené zbojnictví se stalo humánnějším, když přešlo v obchod, a obchod se stal humánnějším, když jeho první stupeň, který se vyznačuje zákazem vývozu peněz, přešel v merkantilní systém. Nyní se stal humánnějším i sám tento systém. Je samozřejmé, že je v zájmu obchodujícího, aby udržoval dobré styky s tím, od koho lacino kupuje, stejně jako s tím, komu draho prodává. Jedná tedy velmi nemoudře ten národ, který živí nevraživost u svých dodavatelů a zákazníků. Čím přátelštěji se chová, tím je to pro něj výhodnější. Tohle je humanita obchodu, a tento farizejský způsob zneužívání mravnosti k nemravným

cílům je pýchou soustavy svobodného obchodu. Což jsme nesvrhli barbarství monopolů, volají pokrytci, což jsme nevnesli civilizaci do vzdálených světadílů, což jsme nesbratřili národy a neomezili války? — Ano, to všechno jste udělali, *ale jak!* Zničili jste malé monopoly, aby tím svobodněji a bezuzdněji mohl bujet jeden velký základní monopol, vlastnictví; vnesli jste civilizaci do všech konců světa, abyste získali nová území, kde by se mohla uplatnit vaše nízká hrabivost; sbratřili jste národy, ale bratrstvím zlodějů; a omezili jste války, ale jen abyste v míru tím víc vydělávali, abyste do krajnosti vybičovali nepřátelství jednotlivců, hanebnou válku konkurence! — Kde jste něco udělali z čisté lidskosti, u vědomí, jak nicotný je protiklad mezi všeobecným a individuálním zájmem? Kde jste byli mravní bez zjištěných postranních úmyslů, bez nemravných, sobeckých pohnutek v hloubi srdce?

Když liberální ekonomie udělala všechno, co mohla, aby rozložením národností zevšeobecnila nepřátelství, aby lidstvo proměnila v hordu dravých zvířat — co jiného jsou konkurenti? — která se navzájem požírají *právě proto*, že každý má stejný zájem jako všichni ostatní, po této přípravné práci jí zbyl už jen jediný krok k cíli, a to rozložení rodiny. K tomu jí pomohl její vlastní skvělý vynález, tovární systém. Poslední stopa společných zájmů, rodinné společenství majetku, bylo továrním systémem podryto a — alespoň zde v Anglii — již se rozkládá. Stalo se docela všedním zjevem, že děti, jakmile jsou schopny práce, tj. v devíti letech, utrácejí samy, co si vydělají, domov považují za pouhou stravovnu a noclehárnu a platí rodičům určitou částku za byt a stravu. A může tomu být jinak? Co jiného může vyplynout z izolace zájmů, jež je základem soustavy svobody obchodu? Jakmile se nějaký princip dostane do pohybu, jsou jím samočinně proniknuty i všechny jeho důsledky, ať se to ekonomům líbí, či ne.

Ale ekonom sám ani neví, jaké věci slouží. Neví, že přes všechno to své sobecké mudrování je jen článkem v řetězu všeobecného pokroku lidstva. Neví, že tím, že rozkládá všechny zvláštní zájmy, jenom razí cestu velikému převratu, jemuž jde vstříc naše století, smíření lidstva s přírodou a se sebou samým.

První kategorií podmíněnou obchodem je *hodnota*. O tuto kategorii stejně jako o všechny ostatní není mezi staršími a novějšími ekonomy spor, protože monopolistům v jejich posedlosti po obohacení vůbec nezbýval čas na to, aby se zabývali kategoriemi. Všechny sporné otázky kolem takovýchto bodů vyšly od novějších ekonomů.

Ekonom, který žije z protikladů, zná samozřejmě také *dvou* hodnotu; abstraktní čili reálnou hodnotu a směnnou hodnotu. O podstatu reálné hodnoty se dlouho přeli Angličané, kteří za výraz reálné hodnoty považovali výrobní náklady, s Francouzem Sayem, který tvrdil, že tato hodnota se mění podle užitečnosti dané věci. Spor se vlekl od počátku tohoto století a nerozhodnut utichl. Ekonomové nemohou nic rozhodnout.

Angličané — zvláště MacCulloch a Ricardo — tedy tvrdí, že abstraktní hodnota nějaké věci je určována výrobními náklady. Aby bylo jasno, abstraktní hodnota, nikoli směnná hodnota, exchangeable value, hodnota v obchodě — to je podle nich něco úplně jiného. Proč jsou výrobní náklady mírou hodnoty? Protože — slyšte, slyšte! — protože za obvyklých okolností a necháme-li stranou konkurenci, nikdo by neprodal nějakou věc za méně, než jej stojí její výroba. Neprodal? Co zde, kde nejde o *obchodní* hodnotu, má co dělat „prodávání“? Už se nám tu zase plete obchod, přestože jsme se dohodli, že ho necháme stranou — a jaký obchod! Obchod, při němž máme vynechat to hlavní, konkurenci! Napřed abstraktní hodnota, teď také abstraktní obchod, obchod bez konkurence, to znamená člověk bez těla, myšlenka bez mozku tvořícího myšlenku. A což ekonomů vůbec nenapadne, že vynecháme-li konkurenci, naprosto nic nám nezaručí, že výrobce bude prodávat své zboží právě za výrobní náklady? Jaký zmatek!

Dále! Připusťme na okamžik, že všechno je tak, jak říká ekonom. Dejme tomu, že někdo s ohromnou námahou a s obrovskými náklady vyrobí něco úplně neužitečného, co nikdo nechce — má to potom také hodnotu výrobních nákladů? Vůbec ne, říká ekonom, kdo by to chtěl koupit? A tak tu najednou máme nejen pověstnou Sayovu užitečnost, nýbrž — zároveň s „kupováním“ — i konkurenci. Kdepak, ekonom nemůže ani na okamžik udržet svou abstrakci. Neustále se mu plete pod nohy nejen to, od čeho chce mermomocí abstrahovat, konkurence, nýbrž i to, proti čemu brojí, užitečnost. Abstraktní hodnota a její určení výrobními náklady jsou právě jen abstrakce, něco, co neexistuje.

Ale dejme ještě jednou ekonomovi na okamžik za pravdu — jak nám potom chce určit výrobní náklady, nevezme-li v úvahu konkurenci? Při zkoumání výrobních nákladů uvidíme, že také tato kategorie je založena na konkurenci, a i tady se opět ukazuje, jak málo dovede ekonom dokázat svá tvrzení.

Přejdeme-li k Sayovi, najdeme tu touž abstrakci. Užitečnost nějaké věci je něco čistě subjektivního, něco, o čem nelze absolutně rozhodnout — alespoň dokud se ještě motáme v protikladech, nelze o ní rozhodnout. Podle této teorie by nezbytné potřeby musely mít větší hodnotu než přepychové předměty. Jedinou možnou cestou, jak do jisté míry objektivně, *zdánlivě* s obecnou platností rozhodnout, která věc je užitečnější a která méně užitečná, je za vlády soukromého vlastnictví jen konkurence, ale právě ji přitom máme vynechat. Jakmile však připustíme vztah konkurence, už tu máme také výrobní náklady; vždyť přece nikdo nebude prodávat za méně, než kolik vynaložil při výrobě. I zde tedy chtě nechtě přechází jedna stránka protikladu v druhou.

Pokusme se vnést do tohoto zmatku jasno. Hodnota nějaké věci zahrnuje oba činitele, které obě hádající se strany násilím, a jak jsme viděli, bez úspěchu od sebe odtrhly. Hodnota je poměr výrobních nákladů k užitečnosti. Bezprostřední použití hodnoty je rozhodnutí o tom, zda se nějaká věc vůbec má vyrábět, tj. zda užitečnost vyvažuje výrobní náklady. Teprve potom lze mluvit o použití hodnoty pro směnu. Jsou-li výrobní náklady dvou věcí stejné, bude užitečnost rozhodujícím momentem při určení jejich srovnatelné hodnoty.

Tento základ je jediný spravedlivý základ směny. Ale vyjdeme-li z tohoto základu, kdo potom má rozhodovat o užitečnosti věci? Pouhé mínění zúčastněných? Pak bude jedna strana děj se co děj podvedena. Nebo má rozhodovat určení vycházející z inherentní užitečnosti věci, jež nezávisí na zúčastněných stranách a je těmto stranám nepochopitelné? Pak by bylo možno směnu uskutečnit jen *donucením*, a každý by se považoval za podvedena. Tento protiklad mezi skutečnou inherentní užitečností věci a mezi určením této užitečnosti, mezi určením užitečnosti a svobodou směňujících nelze zrušit, dokud nebude zrušeno soukromé vlastnictví; a až bude soukromé vlastnictví zrušeno, nebude se již moci mluvit o směně v tom smyslu, jak existuje nyní. Praktické použití pojmu hodnoty se bude potom stále více omezovat na rozhodnutí o výrobě, a tu je také jeho vlastní sféra.

Ale jak je tomu nyní? Viděli jsme, jak je pojem hodnoty násilně roztržen a každá jednotlivá strana se halasně vydává za celek. Výrobní náklady, předem zkresleny konkurencí, jsou prý hodnota sama; a zrovna tak pouhá subjektivní užitečnost — vždyť žádná jiná nyní ani nemůže existovat. — Aby se těmto chromým definicím pomohlo na nohy, je nutno v obou případech vzít v úvahu konkurenci; a

nejzajímavější na tom je, že u Angličanů, mluví-li o výrobních nákladech, zastupuje konkurence užitečnost, kdežto naopak u Saye, mluví-li o užitečnosti, konkurence do toho vnáší výrobní náklady. Ale jakou užitečnost, jaké výrobní náklady vnáší! Její užitečnost závisí na náhodě, na módě, na vrtochu bohatých a její výrobní náklady stoupají a klesají podle nahodilého poměru mezi poptávkou a nabídkou.

Rozdíl mezi reálnou hodnotou a směnnou hodnotou je založen na faktu, že hodnota nějaké věci se liší od takzvaného ekvivalentu, který se za ní poskytuje v obchodě, čili že tento ekvivalent není ekvivalent. Tento takzvaný ekvivalent je cena věci, a kdyby byl ekonom poctivý, používal by tohoto slova místo výrazu „obchodní hodnota“. Ale ekonom musí stále ještě udržovat alespoň stín zdání, že cena nějak souvisí s hodnotou, aby nemravnost obchodu nebila příliš do očí. Že však je cena určována vzájemným působením výrobních nákladů a konkurence, to je úplně správné a je to hlavní zákon soukromého vlastnictví. Tento ryze empirický zákon, to bylo první, co ekonom zjistil; a odtud potom abstrahoval svou reálnou hodnotu, tj. cenu v době, kdy se konkurenční vztah vyrovnává, kdy se poptávka a nabídka kryjí — pak samozřejmě zbývají výrobní náklady, a tomu potom ekonom říká reálná hodnota, zatímco je to jen určenost ceny. Tak je ale v ekonomii všechno vzhůru nohama; hodnota, jež je něco prvotního, zdroj ceny, se činí závislou na ceně, na svém vlastním produktu. Jak známo, je toto převrácení podstatou abstrakce, o čemž viz u Feuerbacha.

Podle ekonomů se výrobní náklady zboží skládají ze tří prvků: z pozemkové renty za pozemek potřebný k výrobě suroviny, z kapitálu včetně zisku a z odměny za práci, které bylo zapotřebí k výrobě a zpracování. Ihned se však ukazuje, že kapitál a práce jsou totožné, protože ekonomové sami přiznávají, že kapitál je „nahromaděná práce“. Zbývají nám tedy jen dvě stránky, přírodní, objektivní, tj. půda, a lidská, subjektivní, tj. práce, která zahrnuje kapitál — a kromě kapitálu ještě něco třetího, na co ekonom nemyslí — mám na mysli duchovní prvek vynalézání, myšlení, vedle fyzického prvku pouhé práce. Co je ekonomovi po vynalézavosti? Což mu všechny vynálezy nespady bez přičinění do klína? Což ho jediný z nich něco stál? A nač by se tedy o ně staral při vypočítávání svých výrobních nákladů? Pro něho jsou podmínkami bohatství půda, kapitál a práce, a dál už nic nepotřebuje. Do vědy mu nic není. Že mu věda v osobě Bertholleta, Davyho, Liebiga, Watta, Cartwrighta atd. poskytla dary, které nekonečně povznesly jej i jeho výrobu — co mu na tom sejde? Takové

věci mu nejdou do počtu, na pokrok vědy jeho čísla nestačí. Ale v rozumném řádu, který je povznesen nad dělení zájmů, jak je vidíme u ekonoma, bude duchovní prvek samozřejmě náležet k prvkům výroby, a bude také mít v ekonomii své místo mezi výrobními náklady. A tu je pro nás také radostné, dovídáme-li se, jak se péče o vědu i materiálně vyplácí, dovídáme-li se, že jediný plod vědy, jako parní stroj Jamese Watta, vynesl světu za prvních padesát let své existence víc, než bylo od počátku světa vydáno na péči o vědu.

Vidíme tedy, že působí dva prvky výroby, příroda a člověk, a ten opět fyzicky a duchovně, a můžeme se vrátit k ekonomovi a jeho výrobním nákladům.

Všechno, co nelze zmonopolizovat, nemá hodnotu, praví ekonom — touto poučkou se budeme podrobněji zabývat později. Řekneme-li — nemá *cenu*, pak je poučka správná pro řád založený na soukromém vlastnictví. Kdyby půda byla k máni tak lehce jako vzduch, nikdo by neplatil pozemkovou rentu. Protože tomu tak není, nýbrž rozloha půdy, kterou si lze v každém jednotlivém případě přivlastnit, je omezena, platí se za přivlastněnou, t. j. zmonopolizovanou půdu pozemková renta nebo se kupuje za prodejní cenu. Avšak po tomto vysvětlení vzniku hodnoty půdy zní velmi podivně, když ekonom tvrdí, že pozemková renta je rozdíl mezi výnosem pozemku, který vynáší rentu, a výnosem nejhoršího pozemku, který ještě stojí za to obdělávat. To je definice pozemkové renty, kterou, jak známo, poprvé plně vyslovil Ricardo. Tato definice je sice prakticky správná, ovšem za předpokladu, že pokles poptávky se *okamžitě* odrazí na pozemkové rentě a způsobí, že se příslušné množství nejhorší obdělávané půdy ihned přestane obdělávat. Ale tak tomu není, a proto tato definice nedostačuje; kromě toho v ní není obsaženo zdůvodnění vzniku pozemkové renty, a již proto musí padnout. Plukovník T. P. Thompson, stoupenec Ligy proti obilním zákonům, zamítl tuto definici, vrátil se k definici Adama Smitha a odůvodnil ji. Podle něho je pozemková renta poměr mezi konkurencí těch, kdo se ucházejí o užívání půdy, a mezi omezeným množstvím půdy, která je k dispozici. Tato definice se alespoň zase vrací ke vzniku pozemkové renty; toto vysvětlení však nepřihlíží k různé úrodnosti půdy, tak jako hořejší definice nepřihlíží ke konkurenci.

Máme tu tedy zase dvě jednostranné, a proto polovičaté definice téhož předmětu. Stejně jako u pojmu hodnoty i zde budeme opět muset obě tato určení spojit, abychom našli správné určení vyplývající z vývoje věci, a proto zahrnující celou práci. Pozemková renta je poměr

mezi úrodností půdy, přírodní stránkou (kterou zase tvoří *přírodní* vlastnosti a *lidské* obdělávání, práce vynaložená na zlepšení) — a lidskou stránkou, konkurencí. Ať si ekonomové nad touto „definicí“ vrtí hlavou; s hrůzou uvidí, že zahrnuje vše, co se vztahuje k této věci.

Pozemkový vlastník nemá obchodníkovi co vyčítat.

Loupí tím, že monopolizuje půdu. Loupí tím, že využívá pro sebe růstu obyvatelstva, který stupňuje konkurenci, a tak zvyšuje hodnotu jeho pozemku, loupí tím, že osobně kořistí z něčeho, oč se sám nepřičinil, co mu samo spadlo do klína. Loupí, když půdu *propachtovává*, tím, že si nakonec přisvojuje všechna zlepšení půdy, která provedl pachtýř. To je tajemství stále rostoucího bohatství velkých pozemkových vlastníků.

Axiómy, které kvalifikují způsob výdělku pozemkového vlastníka jako loupež, že totiž každý má právo na produkt své práce nebo že nikdo nemá sklízet, co nezasel — tyto axiomy jsme si nevymysleli my. První axióm vylučuje povinnost živit děti, druhý bere každé nastupující generaci právo na existenci, protože každé pokolení dědí to, co mu zůstavilo předešlé. Tyto axiomy jsou naopak důsledky soukromého vlastnictví. Je nutno buď z něho vyvodit všechny důsledky, nebo se ho vzdát jako premisy.

Ba samo původní přivlastnění půdy se ospravedlňuje tvrzením, že už předtím existovalo právo *společné* držby. Ať se tedy obrátíme, kam chceme, všude nás soukromé vlastnictví přivádí do rozporů.

Čachrování s půdou, která je pro nás vším, která je první podmínkou naší existence, to byl poslední krok k čachrování se sebou samým; byla a je to až do dneška nemravnost, kterou překonává jen nemravnost zcizování sebe samého. A původní přivlastnění půdy, zmonopolizování půdy hrstkou osob, to, že ostatním se bere podmínka jejich života, si co do nemravnosti nijak nezadá s pozdějším čachrováním s půdou.

Zrušíme-li i zde soukromé vlastnictví, zredukuje se pozemková renta na svou pravdu, na rozumný názor, který jev podstatě jejím základem. Hodnota půdy oddělená od půdy jako pozemková renta se potom zase vrací do půdy. Tato hodnota, měřená produktivností stejných výměr při stejném množství vynaložené práce, přichází ovšem při určování hodnoty výrobků v úvahu jako část výrobních nákladů a stejně jako pozemková renta je poměrem produktivnosti ke konkurenci, ale k *pravé* konkurenci, která se vyvine, až přijde čas.

Viděli jsme, že kapitál a práce jsou původně totožné; z výkladů ekonoma samého vidíme dále, jak se kapitál, výsledek práce, v procesu výroby ihned zase mění v substrát, materiál práce, jak se tedy odtržení kapitálu od práce, jež na okamžik nastalo, hned zase ruší v jednotu obou; ale ekonom přesto odtrhuje kapitál od práce, trvá přesto na tomto rozdělení a přitom jejich jednotu neuznává jinak než tím, že definuje kapitál jako „nahromaděnou práci“. Odtržení kapitálu od práce, vyplývající ze soukromého vlastnictví, je jen rozdělení práce v sobě samé, rozdělení, které odpovídá tomuto rozdělenému stavu a vychází z něho. A když dojde k tomuto odtržení, dělí se kapitál dále na původní kapitál a zisk, přírůstek kapitálu, který kapitál získává v procesu výroby, přestože praxe tento zisk ihned opět připojuje ke kapitálu a pouští jej do oběhu spolu s ním. I zisk sám se opět dělí na úroky a vlastní zisk. V úrocích nerozumnost tohoto štěpení vrcholí. Nemravnost půjčování na úrok, bezpracného výdělků z pouhého půjčování, třebaže přímo vyplývá ze soukromého vlastnictví, bije příliš do očí a nezaujaté lidové povědomí, které má v těchto věcech většinou pravdu, si jí už dávno všimlo. Celé toto další a další štěpení a dělení vzniká z původního odtržení kapitálu od práce a z dovršení tohoto odtržení rozštěpením lidstva na kapitalisty a dělníky, rozštěpením, jež se den ze dne prohlubuje a jež se *musí*, jak uvidíme, stále stupňovat. Avšak toto odtržení stejně jako odtržení půdy od kapitálu a práce, kterého jsme si již všimli, je konec konců nemožné. Podíl půdy, kapitálu a práce na určitém výrobku vůbec nelze určit. Tyto tři veličiny jsou nesouměřitelné. Půda skýtá surovinu, ne však bez kapitálu a práce, kapitál předpokládá půdu a práci, a práce předpokládá alespoň půdu, většinou také kapitál. Funkce těchto tří prvků jsou úplně různého druhu a nelze je měřit nějakou čtvrtou společnou mírou. Dochází-li tedy za nynějších poměrů k rozdělování výnosu mezi tyto tři prvky, neexistuje měřítko, které by jim bylo inherentní, nýbrž rozhoduje měřítko, které je jim úplně cizí, je pro ně nahodilé: konkurence čili právo silnějšího v méně surové podobě. Pozemková renta zahrnuje konkurenci, zisk z kapitálu určuje jediné konkurenci, a jak to vypadá se mzdou, to ihned uvidíme.

Jakmile upustíme od soukromého vlastnictví, všechna tato nepřirozená dělení odpadají. Rozdíl mezi úroky a ziskem mizí; kapitál bez práce, bez pohybu není nic. Zisk má jen ten význam, že tvoří závaží, které kapitál klade při určování výrobních nákladů na miskou vah, a

tento zisk zůstává kapitálu inherentní do té míry, jak se kapitál sám vrací ke své původní jednotě s prací.

Práce, to nejdůležitější při výrobě, „zdroj bohatství“, svobodná lidská činnost, je na tom u ekonomů špatně. Jako byl již kapitál odtržen od práce, tak se nyní práce rozdojuje podruhé; produkt práce stojí proti práci jakožto mzda, je od ní odtržen a je opět, jako obvykle, určován konkurencí, protože, jak jsme viděli, pro podíl práce na výrobě neexistuje žádné pevné měřítko. Zrušme soukromé vlastnictví, a odpadne i toto nepřirozené odtržení, práce bude odměnou sebe samé a ukáže se pravý význam dříve odcizené mzdy: význam práce pro určení výrobních nákladů té které věci.

Viděli jsme, že dokud trvá soukromé vlastnictví, všechno nakonec vyúsťuje v konkurenci. Konkurence je hlavní ekonomova kategorie, jeho mazlíček, kterého neustále hýčká a laská — ale dávejte pozor, jaká Medusina tvář se tu objeví.

Nejbližším následkem soukromého vlastnictví bylo rozštěpení výroby na dvě protikladné stránky, na přírodní a lidskou; na půdu, která nezárodněna člověkem je mrtvá a neplodná, a na lidskou činnost, jejíž první podmínkou je právě půda. Dále jsme viděli, jak se lidská činnost dále rozložila na práci a kapitál a jak tyto stránky vystoupily nepřátelsky proti sobě. Viděli jsme již tedy, jak tyto tři prvky spolu bojují, místo aby se navzájem podporovaly; nyní k tomu přistupuje ještě to, že soukromé vlastnictví s sebou přináší rozštěpení každého z těchto tří prvků. Pozemek stojí proti pozemku, kapitál proti kapitálu, pracovní síla proti pracovní síle. Jinými slovy: protože soukromé vlastnictví každého izoluje na jeho vlastní hrubou jednotlivost, ale každý přitom má týž zájem jako jeho soused, stojí jeden vlastník půdy proti druhému, jeden kapitalista proti druhému, jeden dělník proti druhému jako nepřítel. V tomto zneprátení stejných zájmů právě proto, že jsou stejné, je dovršena nemravnost dosavadního stavu lidstva; a tímto dovršením je konkurence.

Protikladem *konkurence* je *monopol*. Monopol byl válečným heslem merkantilistů, konkurence bitevním pokřikem liberálních ekonomů. Není nesnadné vidět, že tu jde opět o naprosto prázdný protiklad. Každý konkurent si *musí* přát mít monopol, ať je to dělník, kapitalista či pozemkový vlastník. Každá menší skupina konkurentů musí toužit po tom, aby měla monopol proti všem ostatním. Základem konkurence je zájem, a zájem opět plodí monopol; zkrátka, konkurence přechází v monopol. Na druhé straně monopol není s to zadržet proud

konkurence, ba přímo konkurenci plodí, jako např. zákaz dovozu nebo vysoká cla přímo plodí konkurenci pašování. — Rozpor konkurence je úplně týž jako rozpor soukromého vlastnictví samého. V zájmu každého jednotlivce je, aby vlastnil všechno, v zájmu celku však je, aby každý vlastnil stejně. Proto jsou všeobecné a individuální zájmy diametrálně protikladné. Rozpor konkurence tkví v tom, že si každý musí přát monopol, kdežto celek jako takový musí monopolem trpět, a proto jej musí odstranit. Vždyť konkurence už monopol předpokládá, totiž monopol vlastnictví — a zde se opět jasně ukazuje licoměrnost liberálů — a dokud monopol vlastnictví trvá, dotud je stejně oprávněno vlastnictví monopolu; vždyť i jednou udělený monopol je vlastnictví. Jaká je to tedy žalostná polovičatost napadat malé monopoly, ale základní monopol nechávat. A jestliže k tomu přidáme ještě ekonomovu poučku, o které jsme se již zmínili, že totiž všechno, co nelze zmonopolizovat, nemá hodnotu, že tedy všechno, co nepřipouští toto zmonopolizování, nemůže vstoupit do tohoto konkurenčního boje, pak je naše tvrzení, že konkurence předpokládá monopol, úplně oprávněné.

Zákon konkurence je, že poptávka a nabídka se stále snaží krýt, a proto se nikdy nekryjí. Obě strany jsou od sebe opět odtrženy a proměněny v příkrý protiklad. Nabídka je poptávce stále v patách, ale nikdy ji přesně nekryje; buď je příliš velká, nebo příliš malá, ale nikdy neodpovídá poptávce, protože v tomto nevědomém stavu lidstva nikdo nikdy neví, jak velká je poptávka či nabídka. Je-li poptávka větší než nabídka, stoupá cena, což zase jako by povzbuzovalo nabídku; jen se nabídka objeví na trhu, klesnou ceny, a převýší-li poptávku, klesnou tak značně, že se tím opět podnítl poptávka. Tak to jde ustavičně, nikdy tu není zdravý stav, neustále se střídá povzbuzování s ochabnutím, což vylučuje veškerý pokrok, je tu věčné kolísání, takže nikdy nelze dospět k cíli. Tento zákon, kde se všechno neustále vyrovnává, kde co se tady ztratilo, jinde se opět získá, pokládá ekonom za překrásný. Je jeho největší pýchou, nemůže se na něj dost vynadávat a zkoumá jej za všech možných i nemožných podmínek. A přece je jasné, že tento zákon je čistě přírodní zákon, že to není zákon ducha. Je to zákon plodící revoluci. Ekonom přichází se svou krásnou teorií poptávky a nabídky, dokazuje vám, že „nikdy nelze vyrobit příliš mnoho“, a praxe mu odpovídá obchodními krizemi, které se vracejí pravidelně jako komety, nyní průměrně za každých pět až sedm let. Už osmdesát let propukají tyto obchodní krize se stejnou pravidelností jako kdysi morové rány —

a přinesly lidstvu více bídy a nemravnosti než morové rány (srov. Wade, „Hist. of the Middle and Working Classes“ [Dějiny střední a dělnické třídy], Londýn 1835, str. 211³). Tyto obchodní revoluce samozřejmě potvrzují zákon, plně jej potvrzují, ale jinak, než by nám ekonom rád namluvil. Co si myslet o zákonu, který je s to prosazovat se jen periodickými revolucemi? Ovšem, je to přírodní zákon spočívající na nevědomosti zúčastněných. Kdyby výrobci jako takoví věděli, kolik potřebují spotřebitelé, kdyby organizovali výrobu, rozdělili si ji, pak by kolísání konkurence a její náchylnost ke krizi byly nemožné. Vyrábějte vědomě, jako lidé, ne jako rozptýlené atomy, které nevědí o své druhové sounáležitosti, a zbavíte se všech těchto umělých a neudržitelných protikladů. Dokud však budete nadále vyrábět takto nevědomě a bezhlavě, ponechávajíc nadvládu náhodě, budou se opakovat obchodní krize; a každá další nutně musí být univerzálnější, tedy horší než předcházející, musí ochuzovat stále větší počet malých kapitalistů a stále víc rozmnožovat počet příslušníků třídy žijící pouze z práce

— tedy vůči hledě zvětšovat masu práce, kterou je nutno zaměstnat, hlavní problém našich ekonomů, a nakonec způsobit sociální revoluci, o jaké nemá školometská moudrost ekonomů ani potuchy.

Věčné kolísání cen, jak je způsobuje vzájemná konkurence, zbavuje obchod nadobro posledních stop mravnosti. O *hodnotě* už vůbec nelze mluvit; táž soustava, která zdánlivě klade takový důraz na hodnotu, která prokazuje abstrakci hodnoty v podobě peněz tu čest, že jí přiznává zvláštní existenci — táž soustava ničí konkurencí všechnu inherentní hodnotu a den co den, hodinu co hodinu mění vzájemný vztah mezi hodnotami všech věcí. Kde je v tomto zmateném víru možnost směny na mravných základech? V tomto neustálém kolísání nahoru a dolů *musí* se každý snažit, aby vystihl nejpříznivější okamžik ke koupi a prodeji, musí se každý stát spekulantem, tj. sklízet tam, kde nezasel, obohacovat se ztrátami ostatních, kalkulovat s neštěstím jiných nebo vydělávat na náhodě. Spekulant ustavičně počítá s katastrofami, zvláště s neúrodou, využívá všeho, jako např. svého času požáru v New Yorku, a vrchol nemravnosti je burzovní spekulace s cennými papíry, kterou se dějiny a s nimi lidstvo snižují na prostředek k ukájení hrabivosti kalkulujícího nebo hazardujícího spekulanta. A necht' se poctivý, „solidní“ obchodník farizejsky nevytahuje nad burzovní spekulanty

— děkuju ti, pane bože, atd. Není o nic lepší než spekulanti s cennými papíry, spekuluje zrovna tak jako oni, musí spekulovat, konkurence ho k tomu nutí, a jeho obchod je tedy svou podstatou stejně nemravný jako hra na burze. Pravda konkurence spočívá v poměru schopnosti spotřeby k výrobní schopnosti. Ve stavu důstojném lidstva nebude existovat jiná konkurence než tato. Společnost bude muset vypočítat, co je s to vyrobit prostředky, kterými disponuje, a podle poměru této výrobní schopnosti k množství spotřebitelů určit, do jaké míry má výrobu zvýšit nebo snížit, do jaké míry povolit přepychu nebo jej omezit. Aby si však čtenáři mohli udělat správný úsudek o tomto poměru a o tom, jaký vzestup výrobní schopnosti lze očekávat od rozumného stavu společnosti, necht' se podívají do spisů anglických socialistů a zčásti také do spisů Fourierových.

— Subjektivní konkurence, zápolení kapitálu s kapitálem, práce s prací atd., zredukuje se za těchto okolností na soutěživost spočívající v lidské povaze, kterou zatím jakžtakž ukázal jen Fourier, soutěživost, která bude po zrušení protikladných zájmů omezena na svou specifickou a rozumnou sféru. —

Boj kapitálu proti kapitálu, práce proti práci, půdy proti půdě přivádí výrobu do horečného stavu, ve kterém jsou všechny přirozené a rozumné vztahy postaveny na hlavu. Žádný kapitál nemůže odolat konkurenci jiného kapitálu, nevystupňuje-li svou činnost na nejvyšší míru. Žádný pozemek nelze obdělávat s užitkem, nestupňuje-li se neustále jeho produktivnost. Žádný dělník neobstojí proti svým konkurentům, nevěnuje-li práci všechny své síly. Vůbec nikdo, kdo se pustí do konkurenčního boje, neobstojí v něm bez nejvyššího vypětí sil a nevzdá-li se všech opravdu lidských cílů. Následkem tohoto přepětí na jedné straně je nutně ochabnutí na druhé straně. Když je kolísání konkurence nepatrné, když se poptávka a nabídka, spotřeba a výroba téměř vyrovnávají, musí ve vývoji výroby nastat stadium, kdy je tolik přebytečné výrobní síly, že obrovská masa národa nemá z čeho žít, že lidé ze samého přebytku umírají hlady. V této šílené situaci, v této živoucí absurdnosti je již drahnou dobu Anglie. A kolísá-li výroba silněji, což je nutným následkem takového stavu, začíná se střídat rozkvět a krize, nadvýroba a stagnace. Ekonom si nikdy nemohl tuto šílenou situaci vysvětlit; aby ji vysvětlil, vynalezl si populační teorii, která je právě tak nesmyslná, dokonce ještě nesmyslnější než tento rozpor současné existence bohatství a bídy. Ekonom *nesměl* vidět

pravdu; nesměl pochopit, že tento rozpor je prostým následkem konkurence, protože jinak by se mu byl celý jeho systém zhroutil.

Pro nás je snadné tuto věc vysvětlit. Výrobní síla, kterou lidstvo disponuje, je nezměrná. Výnosnost půdy lze použitím kapitálu, práce a vědy stupňovat donekonečna. „Přelidněná“ Velká Británie může být podle výpočtů nejzdatnějších ekonomů a statistiků (srov. Alison, „Principles of Population“ [Principy populace], sv. 1, kap. 1 a 2⁴) v desíti letech dovedena tak daleko, že bude vyrábět dost obilí pro šestinásobek nynějšího obyvatelstva. Kapitál den ze dne roste; pracovní síla roste s přibýváním obyvatelstva a věda den ze dne více podrobuje přírodní síly lidem. Kdyby se této nesmírné výrobní schopnosti využívalo vědomě a v zájmu všech, brzy by zmenšila na minimum práci připadající na člověka; ponechána konkurenci činí totéž, avšak v mezích protikladu. Část půdy se obdělává co nejlépe, kdežto druhá část — ve Velké Británii a v Irsku 30 miliónů akrů dobré půdy — leží ladem. Část kapitálu obíhá úžasnou rychlostí, kdežto druhá leží mrtva v truhlici. Část dělníků pracuje čtrnáct nebo šestnáct hodin denně, kdežto druhá část zahálí, nečinně přihlíží a umírá hladu. Anebo protiklady nevystupují současně: dnes jdou obchody dobře, poptávka je značná, a tu všichni pracují, kapitál se obrací úžasně rychle, zemědělství vzkvétá, dělníci pracují do úpadu — zítra to začne váznout, zemědělství se nevyplácí, celé lány zůstávají neobdělány, kapitál zamrzá na poloviční cestě, dělníci jsou bez zaměstnání a celá země chřadne z přebytečného bohatství a z přebytečného obyvatelstva.

Toto vysvětlení nesmí ekonom uznat za správné; jinak by se musel, jak jsme řekli, vzdát celé své soustavy konkurence; musel by uznat lichost svého protikladu výroby a spotřeby, přebytečného obyvatelstva a přebytečného bohatství. Aby se tento fakt smířil s teorií — vždyť se nedal popřít — byla vynalezena populační teorie.

Malthus, autor této doktríny, tvrdí, že obyvatelstvo neustále vykonává tlak na prostředky obživy, že přímo úměrně růstu výroby se rozmnožuje i obyvatelstvo a že příčinou veškeré bídy a všech zlořádů je tendence obyvatelstva rozmnožovat se rychleji než prostředky obživy, které jsou k dispozici. Neboť je-li lidí příliš mnoho, je nutno se jich tak či onak zbavit, buď je násilím usmrtit, nebo je nechat pomřít hladu. Ale sotva se tak stalo, je tu zase mezera, která se ihned vyplní rozmnožením se zbývajících obyvatelstva, a tak opět začíná stará bída. Je prý tomu tak za všech okolností, nejen v civilizovaném, nýbrž i v přírodním stavu; divoši v Novém Holandsku*, kde jeden obyvatel

připadá na jednu čtvereční míli, trpí přelidněním stejně jako Anglie. Zkrátka, chceme-li být důslední, musíme přiznat, že *země byla přelidněna již tehdy, když, na ni žil jen jeden člověk*. Z těchto úvah vyplývá, že ježto právě chudí jsou ti přespočetní, nemá se pro ně dělat nic než jim pokud možno ulehčovat umírání hladem, přesvědčovat je, že se na tom nedá nic změnit a že pro celou jejich třídu není jiné záchrany, než aby se co nejméně množili, nebo nejde-li to, bude snad nejlépe zřídit státní ústav

** Starý název pro Austrálii. (Pozn. red.)*

k bezbolestnému usmrcování dětí chudých, jak to navrhl „Marcus“⁵ — podle něhož na jednu dělnickou rodinu smí připadnout dvě a půl dítěte, a všechno navíc má být bezbolestně usmrceno. Rozdávání almužen by bylo zločinem, protože to podporuje růst přespočetného obyvatelstva; bude však velmi výhodné prohlásit chudobu za zločin a nadělat z chudobinců trestnice, jak to už v Anglii učinil nový „liberální“ chudinský zákon.⁶ Je sice pravda, že tato teorie se pramálo srovnává s učením bible o dokonalosti boha a světa, který stvořil, avšak „špatně si počíná, kdo biblí potírá fakta“!

Mám snad ještě dál rozvádět tuto ohavnou, podlou doktrínu, toto hnusné rouhání se přírodě a lidstvu, ještě dál sledovat její závěry? Vždyť zde nemravnost ekonomů opravdu dosahuje vrcholu. Co jsou proti této teorii všechny války a hrůzy monopolní soustavy? A právě tato teorie je úhelným kamenem liberální soustavy svobodného obchodu, bez něho se celá budova hroutí. Protože bylo-li dokázáno, že konkurence je tu příčinou bídy, chudoby a zločinu, kdo by se ji potom ještě odvážil hájit?

Alison otrásl Malthusovou teorií v díle, které jsme nahoře citovali, a to tím, že poukazoval na výrobní sílu země a proti Malthusovu principu postavil fakt, že každý dospělý člověk je s to vyrábět více, než sám spotřebuje, což je skutečnost, bez které by se lidstvo nejen nemohlo rozmnožovat, ba ani by nemohlo existovat; z čeho by jinak měla být živa dorůstající generace? Avšak Alison nejde na kořen věci, a proto nakonec dospívá k témuž výsledku jako Malthus. Dokazuje sice, že Malthusův princip je ne správný, ale nemůže popřít skutečnosti, které Malthuse k tomuto principu přivedly.

Kdyby byl Malthus nezkoumal věc tak jednostranně, byl by musel vidět, že přespočetné obyvatelstvo nebo přespočetná pracovní síla je vždy spjata s přespočetným bohatstvím, přespočetným kapitálem a přespočetným pozemkovým vlastnictvím. Lidnatost je příliš velká jen

tam, kde je vůbec příliš velká výrobní síla. To dokazuje naprosto jasně situace každé přelidněné země, zejména Anglie, od doby, kdy Malthus psal. To byly skutečnosti, které měl Malthus zkoumat v celku, a jejich zkoumání by ho bylo muselo dovést k správnému výsledku; místo toho vytrhl jediný fakt, ostatní nechal bez povšimnutí, a proto dospěl k svému šílenému závěru. Druhou chybou, které se dopustil, bylo to, že zaměnil prostředky obživy a prostředky zaměstnání. Že obyvatelstvo neustále vykonává tlak na prostředky zaměstnání, že kolik lidí může být zaměstnáno, tolik se jich rodí, zkrátka že výrobu pracovní síly dosud reguloval zákon konkurence, a proto také byla vydána napospas periodickým krizím a výkyvům, to je fakt, jehož zjištění je Malthusovou zásluhou. Ale prostředky zaměstnání nejsou prostředky obživy. Prostředky zaměstnání rostou zvětšováním strojové síly a kapitálu jen v konečném výsledku, kdežto prostředky obživy se rozmnožují okamžitě, jakmile o něco vzroste výrobní síla. Zde se objevuje nový rozpor ekonomie. Ekonomova poptávka není skutečná poptávka a jeho spotřeba je umělá. Pro ekonomu je skutečným představitelem poptávky, skutečným spotřebitelem jen ten, kdo za to, co dostává, může nabídnout nějaký ekvivalent. Je-li však nesporné to, že každý dospělý člověk vyrábí více, než sám může spotřebovat, že děti jsou jako stromy, které bohatě vracejí, co se na ně vynaložilo — a to je snad přece nesporné? — vyplývalo by z toho, že by každý dělník musel dokázat vyrobit daleko víc, než potřebuje, a společnost by mu měla ochotně poskytovat všechno, co potřebuje, vyplývalo by z toho, že velká rodina je vlastně velmi žádoucí dar společnosti. Ale ekonom při svém hrubém nazírání nezná jiný ekvivalent než ten, který se mu vysází v hmatatelných hotových penězích. Je až po uši ponořen do svých protikladů, takže nedbá ani nejpádnějších faktů, ani vědeckých principů.

My tento rozpor odstraňujeme prostě tím, že jej rušíme. Splynutím zájmů, které jsou nyní protikladné, zmizí protiklad mezi přelidněním na jedné straně a nadbytečným bohatstvím na druhé straně, zmizí podivuhodný fakt, podivuhodnější než všechny zázraky všech náboženství dohromady, fakt, že národ ze samého bohatství a nadbytku musí umírat hlady; zmizí šílené tvrzení, že země není s to uživit lidi. Toto tvrzení je vrchol křesťanské ekonomie — a že naše ekonomie je v podstatě křesťanská, to bych mohl dokázat na každé poučce, na každé kategorii a jednou to také učiním; Malthusova teorie je jen ekonomickým výrazem náboženského dogmatu o rozporu ducha a

přírody a zkaženosti obou, která z tohoto vyplývá. Doufám, že jsem i v ekonomické oblasti ukázal jalovost tohoto rozporu, který byl pro náboženství a náboženstvím dávno rozřešen; ostatně neuznám za kompetentní žádnou obranu Malthusovy teorie, která mi nejprve z jejího vlastního principu nevysvětlí, jak může nějaký národ umírat hladu ze samého nadbytku, a neuvede toto vysvětlení do souladu s rozumem a fakty. —

Malthusova teorie byla ostatně naprosto nutným průchozím stadiem, které nám pomohlo nesmírně kupředu. Upozornila nás, jako ostatně ekonomie vůbec, na výrobní sílu země a lidstva, a překonáním tohoto ekonomického zoufalství jsme se navždy osvobodili od strachu z přelidnění. Z Malthusovy teorie vyvozujeme nejpádňější ekonomické argumenty pro sociální přeměnu; vždyť i kdyby měl Malthus úplně pravdu, bylo by nutno tuto přeměnu okamžitě provést, protože jen ona, jen vzdělání mas, které tato přeměna může poskytnout, by umožnilo to morální omezení rozmnožovacího pudu, jež Malthus sám líčí jako nejúčinnější a nejsnazší prostředek proti přelidnění. Díky této teorii jsme poznali nejhlubší ponížení lidstva, jeho závislost na konkurenci; ukázala nám, jak konec konců soukromé vlastnictví udělalo z člověka zboží, jehož výroba a ničení závisí také jen na poptávce; jak tím systém konkurence zabil a denně zabíjí milióny lidí; to všechno jsme poznali a to všechno nás žene k tomu, abychom zrušili toto ponížení lidstva tím, že zrušíme soukromé vlastnictví, konkurenci a protikladné zájmy.

Abychom však dokázali, jak zbytečný je všeobecný strach z přelidnění, vraťme se ještě jednou k poměru výrobní síly k obyvatelstvu. Malthus zakládá celou svou soustavu na tomto výpočtu: Obyvatelstvo prý roste geometrickou řadou $1 + 2 + 4 + 8 + 16 + 32$ atd., kdežto produktivnost půdy aritmetickou řadou $1 + 2 + 3 + 4 + 5 + 6$. Rozdíl je zřejmý na první pohled a nahání člověku hrůzu; ale je správný? Kde je dokázáno, že výnosnost půdy roste aritmetickou řadou? Rozloha půdy je omezena, to je pravda. Pracovní síla, jíž se používá k obdělání této rozlohy půdy, roste s obyvatelstvem; ale připusťme i to, že zvyšování výnosu nestoupá vždy úměrně s větším vynaložením práce; pak ještě zbývá třetí prvek, který ovšem ekonom za nic nepovažuje, a to věda, a její pokrok je stejně nekonečný a přinejmenším stejně rychlý jako růst obyvatelstva. Za jaký pokrok vděčí zemědělství tohoto století jenom chemii, ba jenom dvěma mužům — siru Humphreyovi Davymu a Justu Liebigovi? A věda se rozmnožuje přinejmenším jako obyvatelstvo; obyvatelstvo roste úměrně s

početností poslední generace; věda postupuje kupředu úměrně s masou poznání, kterou jí zůstavilo předcházející pokolení, tudíž za neobyčejnějších poměrů také geometrickou řadou — a co je pro vědu nemožné? Avšak je směšné mluvit o přelidnění, dokud „údolí Mississippi má tolik ladem ležící půdy, že by na ni bylo možno přesadit všechno obyvatelstvo Evropy",⁷ dokud vůbec lze považovat za obdělánu jen třetinu země a produkci této třetiny samé lze zvýšit již známými zlepšeními přinejmenším šestinásobně.

Konkurence staví tedy kapitál proti kapitálu, práci proti práci, pozemkový majetek proti pozemkovému majetku, a rovněž tak každý z těchto prvků proti oběma ostatním. V boji vítězí silnější, a abychom mohli výsledek tohoto boje předpovědět, budeme muset zjistit sílu bojujících. Předně jak pozemkový majetek sám o sobě, tak kapitál sám o sobě jsou silnější než práce, protože dělník musí pracovat, aby se uživil, kdežto pozemkový vlastník může žít ze svých rent a kapitalista ze svých úroků, v nejhorším případě ze svého kapitálu nebo z kapitalizovaného pozemkového vlastnictví. Důsledek toho je, že práci připadá jen to naprosto nejnútnější, holé prostředky obživy, kdežto o největší část výrobků se dělí kapitál s pozemkovým vlastnictvím. Dále: silnější dělník vyhání z trhu slabšího, větší kapitál menší kapitál a větší pozemkový majetek menší pozemkový majetek. Praxe tento závěr potvrzuje. Je známo, jaké výhody má větší továrník nebo obchodník proti menšímu, velkostatkář proti majiteli jediného korce. Důsledek toho je, že již za obyčejných poměrů podle práva silnějšího velký kapitál a velký pozemkový majetek požírají malý kapitál a malý pozemkový majetek — čili centralizace majetku. Při obchodních a zemědělských krizích postupuje tato centralizace mnohem rychleji. — Veliký majetek se vůbec rozmnožuje mnohem rychleji než malý, protože tu na výlohy spojené s majetkem připadá mnohem menší část výnosu. Tato centralizace majetku je zákon soukromému vlastnictví stejně imanentní jako všechny ostatní; střední třídy musejí stále více mizet, až se svět rozdělí na milionáře a nemajetné, na velké pozemkové vlastníky a chudé nádeníky. Ani zákony, ani dělení pozemkového majetku, ani eventuální drolení kapitálu nic nepomůže — tento výsledek musí přijít a přijde, jestliže se dříve úplně nepřemění sociální poměry, protikladné zájmy nesplynou a nebude zrušeno soukromé vlastnictví.

Svobodná konkurence, hlavní heslo našich dnešních ekonomů, je nemožnost. Monopol alespoň chtěl, i když svůj úmysl nemohl provést,

chránit spotřebitele před podvodem. Odstranění monopolu však otvírá podvodu dveře dokořán. Říkáte, že konkurence už sama obsahuje prostředek proti podvodu, že nikdo nekoupí špatné věci — čili že každý by musel být znalcem každého zboží, a to je nemožné — odtud vzniká nutnost monopolu, a ta se vskutku ukazuje u mnoha zboží. Např. lékárny atd. *musejí* mít monopol. A nejdůležitější zboží, peníze, právě potřebuje monopol nejvíc. Pokaždé, když oběživo přestalo být státním monopolem, způsobilo obchodní krizi, a proto také angličtí ekonomové, mezi jinými dr. Wade, přiznávají zde nutnost monopolu. Ale ani monopol nechrání před padělanými penězi. Ať se díváme na otázku z kterékoli strany, obě stránky jsou stejně obtížné, monopol plodí svobodnou konkurenci a ta opět monopol; proto musí obě padnout, a tyto obtíže musí být odstraněny zrušením principu, který je plodí.

Konkurence pronikla všemi našimi životními vztahy a dovršila vzájemné ztročnění, v němž nyní udržuje člověk člověka. Konkurence je obrovská hnací pružina, která znovu a znovu pobízí k činnosti náš stárnoucí a ochabující společenský pořádek, nebo spíše nepořádek, avšak při každém novém vypětí pozře část ubývajících sil. Konkurence ovládá početní růst lidstva, ovládá i jeho mravní růst. Kdo se alespoň trochu obeznámil se statistikou zločinů, musel si všimnout té podivné pravidelnosti, s jakou zločinnost každoročně vzrůstá, s jakou určité příčiny plodí určité zločiny. Rozšíření továrního systému nese s sebou všude rozmnožení zločinů. Počet zatčení, kriminálních případů, dokonce počet vražd, vloupání, drobných krádeží atd. je možno pro velké město nebo obvod každý rok s velmi značnou přesností předpovědět, jak už se velmi často stalo v Anglii. Tato pravidelnost dokazuje, že i zločinu vládne konkurence, že společnost plodí *poptávku* po zločinu, které odpovídá přiměřená *nabídka*, že mezeru, která se vytvoří pozatýkáním, deportací nebo popravením určitého počtu lidí, okamžitě vyplňují jiní úplně stejně, jako každou mezeru v obyvatelstvu ihned vyplní noví přistěhovalci, čili jinými slovy, že zločin vykonává tlak na prostředky trestání stejně jako lid různých zemí na prostředky zaměstnání. Jak dalece spravedlivé je za těchto okolností, bez ohledu na všechno ostatní, trestat zločince, o tom ať soudí čtenáři sami. Mně tu jde jen o to dokázat, jak se konkurence rozšířila i do morální oblasti, a ukázat, jak hluboko degradovalo člověka soukromé vlastnictví.

V boji kapitálu a půdy proti práci mají oba tyto prvky proti práci ještě jednu zvláštní výhodu — pomoc vědy, protože i ta je v nynějších poměrech zaměřena proti práci. Např. téměř všechny mechanické

vynálezy vyvolal nedostatek pracovních sil, zvláště Hargreavesovy, Cromptonovy a Arkwrightovy spřádací stroje na bavlnu. Silná poptávka po práci vždy přivodila nějaký vynález, který podstatně zvýšil sílu práce, tedy snížil poptávku po lidské práci. Dějiny Anglie od roku 1770 do dneška jsou jediným důkazem tohoto tvrzení. Poslední veliký vynález v oboru spřádání bavlny, selfaktor, podnítila jen a jen poptávka po práci a stoupající mzda; zdvojnásobil strojovou práci a omezil tím ruční práci na polovinu, připravil polovinu dělníků o zaměstnání a snížil tím mzdu druhé poloviny; rozmetal spiknutí dělníků proti továrníkům a zničil poslední zbytek sil, jimiž práce ještě odolávala v nerovném boji s kapitálem. (Srov. dr. Ure, „Philosophy of manufactures“ [Filosofie továren], sv. 2.⁸) Pravda, ekonom říká, že stroje jsou konec konců pro dělníky výhodné, protože zlevňují výrobu, čímž vytvářejí nový, větší trh pro své výrobky, a tak nakonec přece jen znovu zaměstnají dělníky vyřazené z práce. Úplně správně: ale nezapomíná tu ekonom na to, že výroba pracovní síly je regulována konkurencí, že pracovní síla vykonává neustálý tlak na prostředky zaměstnání a že tedy, když by se tyto výhody měly projevit, čeká již na práci zase přespočet konkurentů, takže tato výhoda bude iluzorní, kdežto nevýhoda, náhlé odnětí prostředků obživy pro jednu a pokles mzdy pro druhou polovinu dělníků, naprosto není iluzorní? Nezapomíná ekonom, že pokrok ve vynálezech se nikdy nezastaví, že se tudíž tato nevýhoda stává trvalou? Nezapomíná, že při dělbě práce, kterou naše civilizace tak nesmírně vystupňovala, může žít dělník jen tehdy, když může být zaměstnán u určitého stroje pro určitý dílčí úkon? Že přechod od jednoho zaměstnání k jinému, novému, je pro dospělého dělníka téměř vždy naprosto nemožný?

Úvaha o účincích strojové výroby mě vede k jinému, odlehlejšímu tématu, k továrnímu systému, a zabývat se jím zde nemám ani chuť, ani čas. Ostatně doufám, že brzy budu mít příležitost podrobně ukázat oblundnou nemravnost tohoto systému a nemilosrdně odhalit licoměrnost ekonoma, která se tu objevuje v celé své kráse.⁹

*Napsal B. Engels koncem roku 1843
a v lednu 1844
Poprvé otištěno v časopise „Deutsch-
Französische Jahrbücher“ z roku 1844
Podpis: Bedřich Engels*

*Podle textu časopisu
Přeloženo z němčiny*

P O Z N Á M K Y

1. *Nástin kritiky politické ekonomie* – první ekonomická práce B. Engelse, ve které posuzuje ekonomickou strukturu buržoazní společnosti a základní kategorie buržoazní politické ekonomie z hlediska socialismu. Marx si i později této Engelsovy práce velmi cenil a napsal o ní, že je to „geniální náčrt kritiky ekonomických kategorií“. (Viz předmluvu k práci „Ke kritice politické ekonomie“, 1859). Přestože tato práce svědčí o tom, že Engels definitivně přešel od idealismu k materialismu a od revolučního demokratismu ke komunismu, není úplně prosta vlivu etického, „filosofického“ komunismu. Místy vychází Engelsova kritika buržoazní společnosti stále ještě z abstraktních principů všelidské mravnosti a humanity.
2. Adam Smith, „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations“ [“Zkoumání povahy a příčin bohatství národů“], Londýn 1776
3. John Wade, „History of the Middle and Working Classes“, 3. Vyd., Londýn 1835
4. Archibald Alison, „The Principles of Population, and Connection with Human Happiness“. Vol. 1-2 [„principy populace a jejich souvislost s lidským štěstím“. Sv. 1-2], Londýn 1840
5. „Marcus“ – pseudonym autora několika brožur, které vyšly v Anglii koncem třicátých let devatenáctého století a propagovaly nelidskou malthusovskou teorii.
6. Jde o nový „chudinský zákon“, přijatý v Anglii roku 1834. Tento zákon připouštěl jen jednu formu pomoci chudým – umístění v donucovacích pracovnách s vězeňským režimem, kterým lid říkal „bastily chudinského zákona“.
7. Archibald Alison, „The Principles of Population...“, sv. 1, Londýn 1840, str. 548.
8. Andrew Ure, „The philosophy of Manufactures“, Londýn 1835.

